

Юрій Мускін

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики,
Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна
muskin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8160-3262.

Володимир Краєвський

доктор економічних наук, професор,
декан факультету податкової справи, обліку та аудиту,
Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна
kraevskyyv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3513-3666

Оксана Мускіна

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри адміністрування податків,
Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна
muskinaoo@ukr.net
ORCID ID: 0009-0008-8029-9423

Віталій Іщенко

кандидат економічних наук,
доцент кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики,
Державний податковий університет, м. Ірпінь, Україна
sofia.kiev@ukr.net
ORCID ID: 0009-0000-0314-5377

Олександр Вільчинський

державний експерт експертної групи з питань інвестиційної
політики, Директорат стратегічного планування
та європейської інтеграції,
Міністерство енергетики України, м. Київ
a.vilchinsky@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-0410-4732

СУТНІСТЬ ТА НАПРЯМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Рівень життя населення України значною мірою залежить від ефективності формування та реалізації фінансової політики. Остання,

будучи складним і різнобічним економічним процесом, об'єднує у собі запити суспільства до справедливого перерозподілу фінансових ресурсів у межах держави як необхідної передумови забезпечення високого рівня економічних, соціальних та екологічних стандартів життєдіяльності людей; взаємодію суспільних та індивідуальних інтересів її учасників; а також зорієнтованість на максимізацію ефективності її формування та реалізації в конкретних економічних умовах.

Поряд з усвідомленням важливості фіскальної політики у процесі забезпечення сталого розвитку України, незаперечним є твердження, що вітчизняна практика її формування та реалізації характеризується наявністю значної кількості суттєвих проблем, основними серед яких є: відсутність формалізованої концепції та стратегії фіскальної політики, неідентифікованість критеріїв оцінки її ефективності, низький рівень якості системи контролю результативності фіскальної політики, який породжує можливість використання останньої з метою задоволення індивідуальних та корпоративних потреб різних учасників фіскальної політики всупереч інтересам соціуму.

Відтак, актуальною постала потреба осмислення фіскальної політики держави з позиції теорії соціалізації, згідно якої цільовим орієнтиром формування та реалізації фіскальної політики є підвищення рівня забезпеченості екологічних, соціальних та економічних умов життєдіяльності громадян держави.

В дослідженнях західних вчених (Дж. Кемпбелла [16], Ф. Манна [18], Р. Мусгрейва [19], Г. Роузена [20], Й. Шумпетера [19; 21] та інших) на перший план в осмисленні фіскальної політики уже давно вийшла людина з її світоглядом, усвідомлення ролі в соціумі, психологічними особливостями, морально-етичними цінностями, релігійними переконаннями, національною свідомістю, відношенням до несправедливості, логікою поведінки щодо сплати податків.

Різні аспекти дослідження фіскальної політики через призму соціалізації прослідковуються і у вітчизняних науковців. Серед них: В. Андрущенко [1; 2], В. Вишневський [4], В. Гесьць [5],

А. Крисоватий [7] та інші. Проте, комплексні дослідження проблем соціалізації фіскальної політики забезпечення сталого розвитку України практично відсутні.

Варто відзначити, що проблеми соціальної спрямованості фіскальної політики досліджували багато науковців. Серед них: В. Андрущенко [1; 2], В. Вишневський [4], В. Геєць [5], А. Крисоватий [7], Р. Масгрейв [19], В. Тропіна [14; 15] та інші вчені.

Їх напрацювання мають суттєву наукову цінність, проте значна частка з них не знаходить свого відображення у вітчизняній практиці. Адже, реформування фіску «в напрямку соціальної справедливості в її морально-етичному й гуманістичному аспекті часто не відповідає критеріям макроекономічної ефективності, переслідує певні егоїстичні (класові, галузеві та ін.) інтереси, політичні вигоди чи електоральні розклади» [2, с. 115].

При цьому сам термін «соціалізація фіскальної політики» на сьогоднішній день у економічній літературі використовується дуже рідко. Основною причиною такої ситуації вбачається відсутність чіткого семантичного взаємозв'язку між терміном «соціалізація фіскальної політики» та його змістовним наповненням.

Сам термін «соціалізація», протягом останніх років, активно використовується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Його автором вважається Ф. Гіддінгс, який у книзі «Теорія соціалізації», що вийшла у 1887 році, трактує соціалізацію як «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовку людського матеріалу до соціального життя» [17]. Становлення поняття «соціалізація» тривало впродовж XX століття і на сьогодні воно сформувалося у «самостійну міждисциплінарну галузь дослідження» [13, с. 112].

Характеризуючи соціалізацію через економічний контекст, варто відзначити, що вона, перш за все, передбачає, поряд із врахуванням потреб ринку, орієнтацію на загальнолюдські цінності [9]. При цьому, в працях вчених-економістів можна зустріти різні трактування даного поняття. Так, академік В. Геєць під соціалізацією розуміє «процес формування особистості, достатньо підготовленої для того, щоб своїми поведінковими практиками, усім способом життя в певному суспільстві відповідати прийнятим у ньому соціокультурним нормам»

[5, с. 8-9]. Майже аналогічного підходу дотримується І. Скороход, яка трактує соціалізацію як дії «щодо забезпечення готовності членів суспільства до відповідних вимог суспільних інститутів і створення умов для реалізації суб'єктами економічної політики відповідальності в контексті взаємообумовленого функціонування й розвитку згідно з стандартами сучасної цивілізації» [13, с. 114]. В. Тропіна під соціалізацією економіки розуміє «необхідність переорієнтації економіки на людину, що виступає необхідною передумовою функціонування та розвитку економічної системи соціально-економічних відносин» [14, с. 8; 15]. Особливої уваги заслуговує визначення терміну «соціалізація» Л. Кириленко, яка під ним розуміє «послідовне, поетапне включення людини в різні сектори соціально-економічного процесу, зайняття в цьому просторі власної ніші, яка б відповідала потребам і можливостям індивідуума, відповідному рівню культури, залежно від стратегії і тактики економічної поведінки» [6, с. 18]. Вона вважає, що «соціальна економічна система має в ролі основної функції обслуговування потреб суспільства, головного його суб'єкта і об'єкта – людини» [6, с. 19].

У науковій літературі можна зустріти й інші визначення, проте у розрізі нашого дослідження їх доцільно систематизувати у два основні напрями: 1) підпорядкування економічної системи соціальним цінностям [8; 12]; 2) зростання ролі людини в економічних процесах [3; 5; 6; 13; 14; 15]. Виокремлення і чітке усвідомлення цих напрямів є передумовою для ґрунтовного дослідження сутності терміну «соціалізація фіскальної політики».

В цілому, варто відзначити, що використовуючи термін «фіскальна політика», переважна більшість науковців, дотримується знеособленого підходу і вважає під нею діяльність держави у сфері формування та використання бюджетних фондів. Але ж фіскальна політика «не знеособлена, не функціонує окремо від причетних до неї людей» [2, с. 79]. З даного приводу В. Андрущенко зазначає: «по своєму об'єкту, предмету і головній задачі фіскальна соціологія не зводиться лише до вивчення й пояснення податкових явищ та їх наслідків, наявних тут і тепер. Вона передбачає також пізнання поведінки *homo fiscalis* (лат. людини податкової), тобто маси

платників податків і функціонерів податкової служби, в оточенні емпірії оподаткування, інститутів і установ податкової служби, поміщених у динамічне й суперечливе середовище громадського суспільства і ринкової економіки» [2, с. 53].

У наведеному контексті нами у статті [10] обґрунтовано, через призму податкової політики, що її варто розуміти як «діяльність класів, соціальних верств, груп та індивідів, пов'язану з впливом на управління оподаткуванням з метою реалізації власних потреб та інтересів». У свою чергу, інтереси різних класів, соціальних верств, груп та індивідів, які одночасно є суб'єктами податкової політики, не однорідні, можуть бути суперечливі чи зовсім протилежні (та й не обов'язково спрямовані на користь суспільства). Як зазначають А. Крисоватий та В. Валігура: «врахувати потреби, бажання та інтереси кожного індивіда під час справляння податків – неможливо. Але задля гармонізації оподаткування держава має відстоювати інтереси людини, які виражені через суспільство» [7, с. 33]. Іншими словами держава повинна проводити соціалізацію фіскальної політики, підпорядковуючи інтереси, які проявляються в останній, суспільній корисності.

Більш того, говорячи про цільове спрямування соціалізації фіскальної політики варто ставити питання про створення передумов щодо підпорядкування інтересів учасників фіскальної політики суспільній корисності.

В цілому погоджуючись із думкою більшості вчених, згідно якої соціалізація фіскальної політики розглядається у контексті підпорядкування фіскальної політики цілям соціальної держави (реалізації прав людини; забезпечення добробуту всіх членів суспільства; прагнення до зменшення нерівності в доступі до різних благ; зведення до мінімуму поляризації суспільства), хочемо знову звернути увагу на домінування в ній знеособленого підходу. Вона звужує розуміння змісту соціалізації фіскальної політики. Адже, соціалізація розглядає лише як процес цілеспрямування знеособленої фіскальної політики. У свою чергу, врахування одночасної діяльності різних суб'єктів фіскальної політики (до речі, у своїй крайній формі прояву це завжди буде людина) дозволяє розглядати соціалізацію

фіскальної політики як процес впливу на потреби та інтереси індивідів (які є первинним стимулом до дії у контексті впливу на фіскальну політику) з метою їх підпорядкування суспільній корисності.

Домінуюче в науці твердження, що реалізується соціальна фіскальна політика через соціальні податки, пільги, види податкових ставок, податкові режими і т.д., також базується на знеособленому підході і передбачає підпорядкування фіскальної політики суспільній корисності лише через функціональну складову управління оподаткуванням. Обґрунтоване ж нами у статті «Управління оподаткуванням: характеристика понятійного апарату» розуміння поняття «управління оподаткуванням» як «цілеспрямованого впливу на процес реалізації податками своїх функцій з метою підвищення його ефективності» [10, с. 191], окрім функціональної складової (управлінської дії) дозволяє окремо виділити об'єкт і суб'єкт управління оподаткуванням (по-суті людину), вплив на які формує первинні передумови для підвищення ефективності реалізацій податками своїх функцій.

Підсумуємо наведені вище роздуми словами В. Андрущенка: «для вітчизняних науковців здебільшого властиве звернення не до людей, а до безособових «відносин»» [1, с. 23]. У той час як соціалізація передбачає виведення «на перший план людей – діючих осіб, суб'єктів фіскально-бюджетних процесів: законодавців і адміністраторів, платників і збирачів податків, розкриває напрямки їх думок, характер мотивацій, способи дій, а також носіїв і популяризаторів фінансового знання: корифеїв науки, теоретиків, рядових дослідників» [1, с. 22].

Застосування уособленого підходу до характеристики управління фінансовими відносинами, який ґрунтується на усвідомленні ролі людини у процесі формування та використання бюджетного фонду є базисом соціалізації як методологічної основи забезпечення фіскальною політикою сталого розвитку країни.

По суті мова йде про два окремі напрями соціалізації фіскальної політики:

- 1) людина як основний споживач фіскальної політики;
- 2) людина як учасник фіскальної політики.

Перший напрям передбачає усвідомлення умов життєдіяльності (добробуту) людини як основного критерію якості фіскальної політики. Це потребує системного підходу до формування цілей фіскальної політики, яка повинна бути зорієнтована на забезпечення екологічних, соціальних та економічних стандартів життєдіяльності людини.

Другий напрям ґрунтується на осмисленні антагонізму особистих (корпоративних) та суспільних інтересів у індивідів – суб'єктів фіскальної політики (саме інтереси є первинним стимулом діяльності людини, а також логіки соціальної поведінки учасників фіскальної політики у контексті їх цільового підпорядкування забезпеченню сталого розвитку держави).

Не менш важливе значення для розуміння логіки соціалізації фіскальної політики має усвідомлення постійної «боротьби протилежностей» - особистих (корпоративних) інтересів, які притаманні окремо взятій людині, та інтересів суспільства, представником яких є держава (як зазначають А. Крисоватий та В. Валігура: «конфлікт інтересів під час оподаткування відбувається на глибинному рівні людина-людина, одна з яких представляє власні егоїстичні інтереси як особистості, а інша – інтереси суспільства, шляхом делегованих їй повноважень» [7, с. 31]. Поряд з зазначеним ми хочемо звернути увагу на те, що і людині, яка повинна діяти в інтересах суспільства, притаманні егоїстичні інтереси). При цьому варто відзначити, що суб'єкти та об'єкти фіскальної політики по-перше, знаходяться під впливом держави, а по-друге, являють собою у первинній формі людину чи їх сукупність, зі своїми індивідуальними інтересами.

Відтак, логіка соціалізації фіскальної політики наступна: держава як представник інтересів суспільства повинна здійснювати управлінський вплив на суб'єктів та об'єктів фіскальної політики з метою оптимізації підпорядкування цільового спрямування їх діяльності максимізації суспільної корисності.

При цьому, процес соціалізації фіскальної політики характеризується двосторонністю по відношенню до суб'єктів її формування і реалізації та громадян як кінцевих її «споживачів».

Адже, як зазначає С. Онишко основною соціалізації фіскальної політики повинен бути пошук балансу між відповідальністю держави за створенням умов життєдіяльності для її громадян та особистою відповідальністю самих громадян за їх соціально-економічне становище [11, с. 4].

Таким чином, критичний аналіз поглядів різних науковців на характеристику понятійно-термінологічного апарату, яким описується проблема соціалізації фіскальної політики, дозволив запропонувати авторське трактування поняття «соціалізація фіскальної політики», під яким розуміється характеристика фіскальної політики, яка відображає інтереси соціуму шляхом підпорядкування процесів формування й використання фінансових та управлінських ресурсів і реалізації міжбюджетних відносин цільовим орієнтирам сталого розвитку.

Використання антропоцентричного методу пізнання у межах нормативно-позитивної дихотомії дозволило визначити два ключові напрями соціалізації фіскальної політики: 1) людина як основний споживач фіскальної політики і 2) людина як учасник фіскальної політики.

Література

1. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. Київ : Алерта, 2013. 384 с.
2. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Податкова держава: монографія. Київ : Алерта, 2016. 304 с.
3. Базилевич В. Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів сучасності. Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15-16 листопада 2012 р. Київ, 2012. С. 11–15.
4. Вишневський В. П., Гурнак О. В., Вишневська О.М. Дослідження шляхів розвитку податкових систем: неокласична, інституційна і еволюційна парадигми. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 11 (137). С. 9–18.

5. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. Український соціум. 2011. № 2. С. 7–34. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Usoc_2011_2_3.pdf. (дата звернення: 21.05.2024).
6. Кириленко Л. М. Необхідність, сутність та напрями соціальної орієнтації економічного розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. № 12 (165). С. 18–22.
7. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. 248 с.
8. Лютий І. О., Осецька Д. В. Соціальні пріоритети фіскальної політики в посткризовий період. Вісник Київського нац. ун.-ту ім. Т.Шевченка. Економіка. 2014. № 1 (154). С. 28–33.
9. Мискін Ю.І. Соціалізація бюджетної політики України : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019. 508 с.
10. Мискін Ю. І. Управління оподаткуванням: характеристика понятійного апарату. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». 2013. № 181. Ч. 3. С. 186–192.
11. Онишко С. В. Узгодження фінансової і соціальної політики як передумова розбудови соціально-орієнтованої економіки. Незалежний аудитор. 2017. № 21 (III). С. 2–8.
12. Ревенко О. В., Рудюк А. О. Вплив екологічних та соціальних аспектів податкової політики на якість життя населення. Екологія и промышленность. 2013. № 1. С. 28–33. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ekolprom_2013_1_7.pdf. (дата звернення: 21.05.2024).
13. Скороход І. П. Теоретичні аспекти економічної соціалізації економіки. Вісник Одеського національного університету. Економіка. 2012. Т.17. Вип. 2. С. 110–116.
14. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства : монографія. Київ : НДФІ, 2008. 368 с.

15. Тропіна В. Б. Соціальні пріоритети фінансової політики держави у контексті економічного зростання. Вісник Київського нац. ун.-ту ім. Т.Шевченка. Економіка. 2005. № 79. С. 7–9.
16. Campbell J.L. The State and Fiscal Sociology. Annual Review of Sociology. 1993. Vol. 19. P. 164.
17. Giddings F. G. Foundations of Sociology. URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/giddings_osnovanija/. (дата звернення: 21.05.2024).
18. Mann F. K. The Sociology of Taxation. Review of Politics. 1943. Vol. 5. P. 225–235.
19. Musgrave R.A. Schumpeter's Crisis of the Tax State: An Essay in Fiscal Sociology. Journal of Evolutionary Economics. 1992. Vol. 2 (2). P. 89–113.
20. Rosen H.S. Public Finance. Boston ets. : Irwin / McDraw-Hill, 1995. 274 p.
21. Schumpeter J.A. The Economics and Sociology of Capitalism. Princeton : Princeton University Press, 1991. 492 p.